

ԱԶԳԱՅԻՆ ԹԱՏՐՈՒԻ ԵՎ ԴՐԱՍԱՅԻՆ ԶԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ՊՏՈՍՈՒՄ.  
ՉՈՐԴԱՐԻՅՈՒՆՆԵՐԸ:

1940-60-ական թթ. եզիպտական թատրոնը և թատերագրությունը բուռն վերելք են ապրում: Գրական ասպարեզում հայտնվում են մեծ թվով տաղանդավոր թատերագիրներ, որոնք փորձում են ետ չմնալ ժամանակի համաշխարհային գրական հոսանքներից: Փորձեր են կատարվում սեփական, ինքնուրույն թատերական դպրոց ստեղծելու ուղղությամբ: Արաբական գրական, մշակութային դասական ավանդույթում արմատներ չունեցող թատրոնի և հատկապես թատերագրության նման աննախադեպ վերելքի պատճառները հասկանալու համար անհրաժեշտ է պատկերացնել Եզիպտոսում թատրոնի և թատերագրության անցած ուղին, և մասնավորապես անմիջապես նշված ժամանակահատվածի նախորդ տասնամյակում տեղի ունեցած գործընթացները:

Արաբական և մասնավորապես եզիպտական թատրոնի ու դրամատուրգիայի ուսումնասիրմանը նվիրված որևէ ամբողջական ուսումնասիրություն հայ արաբագիտության մեջ չի կատարվել: Մինչդեռ, ակնհայտ է, որ նոր ժամանակի եզիպտական մշակույթի և գրականության պատմության ամբողջական պատկերն առանց թատրոնի և դրամատուրգիայի հնարավոր չէ ստանալ: 1930-ական թթ. այս ոլորտներում տեղի ունեցող գործընթացները դրանց հիմնադրման և վերելքի շրջաններն իրար կապող կարևոր օղակ են հանդիսանում:

Աշխատանքի համար աղբյուրագիտական հիմք է ծառայել Մուհամմադ Թեյմուրի՝ «Մեր թատերական կյանքը»<sup>1</sup> աշխատությունը, որում կարելի է ժամանակակցի արժեքավոր վկայություններ գտնել եզիպտացի դերասանների, ռեժիսորների, թատերագիրների մասին: Ձերծ չլինելով թերություններից՝ կարևոր աղբյուրագիտական նշանակություն ունի Ջեյկոբ Լանդաուի՝ «Արաբական թատրոնի և

1 تيمور محمد، حياتنا التمثالية، - مؤلفات محمد تيمور، الجزء الثاني،

կինոյի ուսումնասիրություններ» աշխատությունը<sup>2</sup>: Եգիպտոսի թատրոնի և դրամատուրգիայի ուսումնասիրության գործում մեծ ներդրում ունի Մուհամմադ Բադավին<sup>3</sup>: Թեմային անդրադառնում է Ռոջեր Ալլենը՝ «Արաբական գրականության ներածություն»<sup>4</sup> աշխատության մեջ: Կարևոր աղբյուրագիտական արժեք են ներկայացնում Ա.Կրիմսկու և Ի.Կրաչկովսկու աշխատությունները<sup>5</sup>, որոնք ամբողջականորեն չընդգրկելով ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանը՝ կարևոր տեղեկություններ են հաղորդում դրան նախորդած շրջանների մասին:

Ինչպես նշվեց, թատրոնը և դրաման նոր երևույթ էին արաբական միջավայրի համար: 20-րդ դարում արաբական աշխարհում ձևավորվում է տեսակետ, որ խոսքը ոչ թե թատրոնի՝ որպես այդպիսին, բացակայության մասին է, այլ արաբական միջավայրում թատերական արվեստի առանձնահատկության, երբ ներկայացումը չէր ենթադրում նախապես գրված դրամատիկական տեքստի առկայություն, այլ հիմնված էր դերասանի իմպրովիզացիաների վրա<sup>6</sup>: Արևմտյան ուսումնասիրողները ևս մուսուլմանական միջնադարյան մշակույթում լիովին չեն բացառում թատերական տարրերի առկայությունը<sup>7</sup>: Ինչևէ, արաբական թատրոնի ձևավորման և զարգացման գործում վճռորոշ դերը պատկանում է եվրոպական թատրոնի ազդեցությանը:

<sup>2</sup> Landau J. M., *Studies in the Arab Theater and Cinema*, Philadelphia, 1958.

<sup>3</sup> *Modern Arabic Literature*, ed. by Badawi M. M., Cambridge University Press, 1992; Badawi Muhammad Mustafa, *Early Arabic Drama*, Cambridge University Press, 1988; նույնի՝ *Modern Arabic Drama in Egypt*, *Modern Arabic Literature*, Cambridge University Press, 1987; *The Father of the Modern Egyptian Theatre: Ya'qub Sannu'*, *Journal of Arabic Literature*, XVI, E.G. Brill, Leiden, 1985.

<sup>4</sup> Roger A., *An Introduction to Arabic Literature*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

<sup>5</sup> Крачковский И. Ю., *Избранные сочинения*, т. III, М.-Л., 1956; Крымский А. Е., *История новой арабской литературы XIX - начала XX в.*, М., 1971.

<sup>6</sup> Տե՛ս՝ մասնավորապես 20-րդ դարի եգիպտացի դրամատուրգ Յուսուֆ Իդրիսի «Դեպի եգիպտական թատրոն» հոդվածաշարը՝ نحو مسرح مصري.- الفرافير. مكتبة ادريس يوسف مصر:

<sup>7</sup> Landau J. M., նշվ. աշխ., էջ 2:

Եվրոպական թատրոնին արարները ծանոթանում էին եվրոպական երկրներ կատարած այցելությունների և արեմտյան թատերախմբերի հյուրախաղերի շնորհիվ: Դեռևս մինչև 19-րդ դարը Լիբանանում գործող եվրոպական դպրոցներում բեմադրվում էին սիրողական բնույթի դպրոցական ներկայացումներ<sup>8</sup>: Արաբերեն լեզվով առաջին արեմտյան տիպի պիեսը («Ալ-Բախիլ», որը Մուլերի «Ժլատի» արաբերեն փոխադրությունն էր) բեմադրվում է Բեյրութում 1848 թ. լիբանանցի Մարուն ան-Նակկաշի (1817-1855 թթ.)<sup>9</sup> կողմից<sup>10</sup>: Եզիպտոսում առաջին արաբալեզու թատրոնը հիմնվում է 1870 թ. ազգությամբ հրեա Յակուբ Աաննուի (1839-1912 թթ.) կողմից<sup>11</sup>:

19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին եզիպտական ազգային ինքնության, մշակույթում և կենցաղում եզիպտական առանձնահատուկ տարրերի, եզիպտական ոգու որոնումները չէին կարող չանդրադառնալ նաև դրամատուրգիայի վրա<sup>12</sup>: Թարգմանական դրամատուրգիայի եզիպտականացման գործում մեծ էր Օսման Ջալալիի ներդրումը (1829-1894 թթ.), ով ֆրանսիական դրամատուրգիայի ստեղծագործությունները թարգմանում էր եզիպտոսի բարբառով<sup>13</sup>: Այս առումով հատկանշական են Ֆարահ Անտունիի (1874-1922 թթ.), Իբրահիմ Ռամզիի (1884-1949 թթ.), Մուհամմադ Թեյմուրիի (1892-1921 թթ.), Անտուն Յազբաքիի երկերը<sup>14</sup>: 1930-ական թթ. թատերական գործիչները շարունակում են որոնումները, թատերական նոր ձևերի

<sup>8</sup> Крымский А., История новой арабской литературы, М., 1971, с. 138;

Крачковский И. Ю., Новоарабская литература, Избранные сочинения, т. III, М.-Л., 1956, с. 76.

<sup>9</sup> Համարյա բոլոր կենսագրական տարեթվերը՝ ըստ հետևյալ աշխատությունների՝ Goldschmidt A., Biographical Dictionary of Modern Egypt, Lynne Rienner Publishers, Inc., 2000; Roger A., Essays in Arabic Literary Biography 1850-1950, Otto Harrasowitz GmbH & Co. KG, Wiesbaden, 2000.

<sup>10</sup> Крачковский И. Ю., նշվ. աշխ., էջ 76:

<sup>11</sup> Badawi M. M., The Father of the Modern Egyptian Theatre: Ya'qub Sannu', Journal of Arabic Literature, XVI, E.G. Brill, Leiden, p. 135.

<sup>12</sup> Badawi M. M., Arabic Drama: Early Developments, Modern Arabic Literature, ed. by M. M. Badawi, Cambridge University Press, 1992, p. 343.

<sup>13</sup> Նույն տեղում:

<sup>14</sup> Badawi M. M., Early Arabic Drama, Cambridge University Press, 1988, p. 71-133.

փնտրտուքը, քայլեր եւ արվում թատերագրության ե բեմական արվեստի որակի զարգացման ուղղությամբ: Թատերագրությունը դուրս է գալիս թարգմանությունների ե փոխադրությունների շրջանից: Ազգային թատերագրության ձևավորման ե կայացման գործում մեծ էր Մուհեամադ (1892-1921 թթ.) ե Մահմուդ Թեյմուրների (1894-1973 թթ.), Ահմեդ Շաուկիի (1868-1932 թթ.)<sup>15</sup>, Թաուֆիկ ալ-Հաքիմիի ներդրումը (1898-1987 թթ.)<sup>16</sup>:

Հաշվի առնելով թատրոնի օրեցօր աճող հեղինակությունը ե հասարակության վրա ազդեցության շրջանակների ընդլայնումը, թատրոնը՝ որպես քարոզչության գործիք ծառայեցնելու հնարավորությունները՝ պետությունը սկսում է ֆինանսական աջակցություն ցուցաբերել թատերախմբերի, կազմակերպում ե մրցանակաբաշխություններ թատերական գործիչների ն դրամատուրգների համար<sup>17</sup>: Տաղանդավոր երիտասարդները պետական միջոցներով ուղարկվում են արտերկիր՝ դրամատիկական բարձրագույն կրթություն ստանալու: 1930 թ. բացվում է Կահիրեի Դրամայի բարձրագույն ինստիտուտը, որն իր տեսակի մեջ առաջինն էր տարածաշրջանում: Այնտեղ ուսանում են քառասուն ուսանողներ՝ Զաքի Տուլեյմաթիի (1905-1978 թթ.) ղեկավարությամբ: Ինստիտուտում դասավանդում էին Եգիպտոսում մեծ հեղինակություն ունեցող գրական ե թատերական գործիչներ<sup>18</sup>:

1930-ական թթ. Եգիպտական թատերական դպրոցը ձեռք է բերում որոշակի բազմազանություն: Առանձնանում են երեք թատերական ուղղություններ՝ դասական, ժողովրդական ն երաժշտական: Թատերախմբերի թիվը Եգիպտոսում սկսել էր աճել դեռևս 19-րդ դարի վերջին ն 20-րդ դարի սկզբին: Նշանավոր էին Յուսսուֆ ալ-Խայյաթիի, Մուլեյմաե ալ-Կարդահիի (մահ. 1909), Իսքանդար Ֆարահիի թատերախմբերը<sup>19</sup>: Եգիպտացի դերասան Սալամա Հիջազիի (1855-1917

<sup>15</sup> Badawi M. M., *Modern Arabic Drama in Egypt*, Cambridge University Press, 1987, p. 207-214.

<sup>16</sup> Նույն տեղում, էջ 8-77:

<sup>17</sup> Landau J. M., նշվ. աշխ., էջ 91-94:

<sup>18</sup> Նույն տեղում, էջ 92:

<sup>19</sup> Նույն տեղում, էջ 67-70:



թթ.)<sup>20</sup> թատերախումբն առաջինն էր, որ սկսեց շրջագայել արաբական այլ երկրներում:

Թատերական արվեստի որակի զարգացման գործում առանձնահատուկ դեր ունեցավ Ջորջ Աբյադը (1880-1959 թթ.)<sup>21</sup>: Մասնագիտական թատերական կրթություն ստանալով Փարիզում՝ 1910թ. նա կազմում է իր թատերախումբը<sup>22</sup>: Աբյադի բեմադրություններն ուղղված էին դեպի ինտելեկտուալ հանդիսատեսը, պիեսների լեզուն գրական արաբերենն էր, ոճը՝ դասական, ընդգրկված խաղարկային<sup>23</sup>: Մեծ ներդրում ունենալով դերասանական և բեմադրման արվեստի զարգացման գործում՝ նրան չի հաջողվում մինչև վերջ քարձր պահել թատերախմբի վարկանիշը<sup>24</sup>: Մուհամմադ Թեյմուրը քարձր է գնահատում Աբյադին՝ որպես ողբերգական և դրամատիկական ժանրերի դերասան, սակայն «անկարող հանգիստ բարոյական կատակերգական դերեր կատարելու»<sup>25</sup>: Ինչն է, անուրանալի է նրա ներդրումն արաբ հանդիսատեսի՝ թատրոնի հանդեպ հետաքրքրվածության բարձրացման գործում: Շրջագայելով Մարոկկոյում, Ալժիրում, Թունիսում<sup>26</sup>, նրա թատերախումբը խթանում է նաև այդ երկրներում թատերական արվեստի զարգացմանը:

Երաժշտական թատրոնի խոշոր ներկայացուցիչներն էին Ֆատիմա Ռուշդի (1908-1996 թթ.)<sup>27</sup> և Յուսուֆ Վահբին (1898-1982 թթ.): Իր գիտելիքներով և կենսափորձով ավելի մոտ լինելով լայն զանգվածներին՝ Ֆատիմա Ռուշդին խաղում էր հենց նրանց համար: Առավել մեծ հաջողություն հանդիսատեսի շրջանում վայելում էին նրա՝ եգիպտական ժամանակակից թեմաներով բեմադրությունները՝

<sup>20</sup> Նույն տեղում, էջ 71-72:

<sup>21</sup> تيمور محمد، حياتنا التمثيلية - مؤلفات محمد تيمور، الجزء الثاني، صص ٣٣٣-٣٣٣

<sup>22</sup> Նույն տեղում, էջ 133:

<sup>23</sup> Maleh G., The Birth of Modern Arab Theatre, UNESCO Courier, 07 May, 2011, [http://findarticles.com/p/articles/mi\\_m1310/is\\_1997\\_Nov/ai\\_20099662/](http://findarticles.com/p/articles/mi_m1310/is_1997_Nov/ai_20099662/)

<sup>24</sup> Landau J. M., նշվ. աշխ., էջ 78:

<sup>25</sup> تيمور محمد، حياتنا التمثيلية - مؤلفات محمد تيمور، الجزء الثاني، صص ٣٣٣

<sup>26</sup> Salhi K., Morocco, Algeria and Tunisia, - A History of Theatre in Africa, Cambridge University Press, 2004, p. 61.

<sup>27</sup> Landau J. M., նշվ. աշխ., էջ 76:

խոսակցական արաբներեն լեզվով<sup>28</sup>: Յուսուֆ Վահբին, թատերական մասնագիտական կրթություն ստանալով Իտալիայում, 1923 թ. հիմնում է «Ռամզես» ընկերությունը: 1926 թ. «Ռամզեսը» միավորվում է Ջորջ Աբյադի թատերախմբին: Սակայն այս համագործակցությունը հենց սկզբից դատապարտված էր ձախողման՝ խմբերի հիմնադիր-ղեկավարների՝ տարբեր թատերական ուղղությունների հարելու պատճառով<sup>29</sup>: Վահբիի բեմադրությունները գերազանցապես խոսակցական լեզվով էին, ստեղծագործությունների կենտրոնում հասարակության սոցիալական խնդիրներն էին: Թատերախումբը հաճախ էր մեկնում շրջագայությունների: Այնուամենայնիվ, մի շարք պաճառներով Վահբին ևս չի հաջողվում մինչև վերջ բարձր պահել իր թատրոնի վարկանիշը<sup>30</sup>:

Ժողովրդական թատրոնի զարգացման գործում առանձնանում են Ազիզ ալ-Աիդը, Նազիֆ ալ-Ռիհանին (1891-1949 թթ.) և Ալի ալ-Քասսարը (1887-1957 թթ.)<sup>31</sup>: Ազիզ ալ-Աիդը հռչակ է ձեռքբերում ժողովրդական կատակերգություններով, որոնցում մարմնավորում է գավառական ումդայի (ցուղապետի) կերպարը<sup>32</sup>: Նազիֆ ար-Ռիհանին եգիպտական թատրոնի պատմության մեջ մտավ ցուղապետ «Քիշ-Քիշ բեյի» կերպարով: Բեմադրությունների համար հումքը վերցնելով ֆրանսիական վոդևիլներից՝ ար-Ռիհանին դրանք լիովին հարմարեցնում, ներդաշնակեցնում էր եգիպտական միջավայրին<sup>33</sup>: Ալի ալ-Քասսարն ստեղծեց նուբիացի «Բարբարինի» կերպարը, որը նմանակում էր տարբեր տիպական դեմքերի<sup>34</sup>: Նա իր ներկայացումներում մեծապես կիրառում էր ժողովրդական թատրոնին բնորոշ իմպրովիզացիոն բնույթը: Հետագայում Յուսուֆ Իդրիսը, խոսելով եգիպտական ինքնուրույն և ինքնակա թատրոնի ստեղծման անհրաժեշտության մասին և ներմուծելով «թատերայնացման» դրույթը, մեծապես ներշնչված էր ալ-Քասսարի գործունեությամբ և իր

<sup>28</sup> Նույն տեղում, էջ 81:

<sup>29</sup> Նույն տեղում, էջ 82:

<sup>30</sup> يوسف انديس , نحو مسرح مصري. - القاهرة. مكتبة مصر. □□

<sup>31</sup> Landau J. M., նշվ. աշխ., էջ 85-91:

<sup>32</sup> Նույն տեղում, էջ 86:

<sup>33</sup> Նույն տեղում, էջ 87:

<sup>34</sup> Նույն տեղում, էջ 90:

նշանավոր Ֆարֆուրի կերպարի համար որպես նախատիպ նկատի ունենալ-Քասսարի Բարրարիին<sup>35</sup>:

20-րդ դարի 30-ական թթ. Եգիպտոսի թատերական կյանքում տեղի ունեցող զարգացումները անխուսափելիորեն պետք է հասունացնեին հաջորդ տասնամյակներին թատրոնի բուռն զարգացումը և դրամատուրգիայի՝ որպես գրական սեռ, արաբական գրականության մեջ պոեզիայի և արձակի կողքին իր լիիրավ տեղը գրավելը:

Եգիպտացիներն, ավելի շատ շփվելով եվրոպացիների հետ, ավելի ընկալունակ են դառնում եվրոպական արժեքների նկատմամբ: Եվրոպական թատերախմբերի այցելությունների շնորհիվ մեծանում է պահանջարկը որակյալ թատրոնի հանդեպ, ինչն էլ հանգեցնում է թատերախմբերի աճին: Մեծանում է մրցակցությունը: Թատերախմբերն ավելի լուրջ են մտնում դերասանական խաղին, ռեժիսուրային: Հաշվի առնելով տեղական հանդիսատեսի առանձնահատկությունները՝ ներկայացումներում մեծ տեղ է հատկացվում երաժշտական ձևավորմանը: Մեծանում է օրիգինալ թատերագրության պահանջարկը: Պիեսներ սկսում են գրել ոչ թե դերասաններն ու բեմադրիչները, այլ նշանավոր գրողները: Մեծ տեղ է հատկացվում եգիպտական իրականության արտացոլմանը, տեղի հանդիսատեսին հուզող թեմաներին: Հանդիսատեսին ավելի մոտ է հասկանալի լինելու համար պիեսներում մասամբ կամ ամբողջությամբ օգտագործվում է խոսակցական լեզուն: Թատերախմբերի աճը նաև նպաստեց հետագայում Եգիպտոսում թատերական առանձին ուղղությունների ձևավորմանը:

Այսպիսով, թատրոնի և թատերագրության վերելքը XX-րդ դարի կեսերին Եգիպտոսում մեծապես պայմանավորված էր նախորդ շրջանի նյութի, թատերական արվեստի փորձի կուտակմամբ, հանդիսատեսի ճաշակի ձևավորմամբ, ինչպես նաև պետության կողմից ստացած ուշադրությամբ և ուղղակի հովանավորությամբ:

يوسف ادريس. رد على المستوردين وبداية التعرف على ملامحنا. - القاهرة، مكتبة مصر. □□ 35

TIRAN MANUCHARYAN  
(YSU)

THE FORMATION OF NATIONAL THEATRE AND DRAMA IN EGYPT  
IN 30-S OF XX CENTURY

In 1940s-60-s the Egyptian theatre and drama reached its heyday. However, such an unprecedented rise of the dramatic movement, which had no roots in the Arabic literary and cultural tradition, only became possible due to the developments of the previous decades. Therefore, the study of modern Arabic drama in Egypt and theatrical activities in late 1920s and 1930s is essential to understand the background of the modern Egyptian theater and drama.

The first two decades of the twentieth century witnessed the rise of a large number of theatrical companies which included Egyptian actors and playwrights. In the 30s of 20<sup>th</sup> century ever-growing number of theatres showed musicals, translations and adaptation of western drama, together with original Arabic plays, as well as the popular farces. Leading Egyptian actors and actresses became widely known throughout the Arab world. From the late 1920s the Egyptian government began to take interest in the theatre, providing scholarships to study drama and acting in Europe. In 1930 a school of the dramatic arts was set up in Cairo.

By the thirties the demand of a good quality theatre and original playwriting had increased, which resulted in the interest taken in drama by prominent authors and poets and the growth of theater criticism. In 1935 the new National Theatre Troupe was set up. Dramatists tried to produce a specifically Egyptian drama, depicting local life and using the elements of the colloquial Arabic. Taking its place as a literary form next to the fiction and poetry, the Arabic drama embarked successfully on the formation of its own theatrical styles.

Thus, the rise of the theatre and drama in Egypt in the mid-20<sup>th</sup> century was considerably stipulated by the accumulation of the material and the experience of the dramatic movement of the previous period, the formation of the relevant audience as well as by a state - lent support.